

ДО ПИТАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ПОСАДОВИХ І СЛУЖБОВИХ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ДІЇ, ПРИРІВНЯНІ ДО НОТАРІАЛЬНО ПОСВІДЧЕНИХ

Розглянуто питання законодавчого регулювання вчинення посадовими та службовими особами України дій, прирівняних до нотаріально посвідчених. Проаналізовано нормативні акти, які регулюють порядок учинення окремими посадовими та службовими особами таких дій.

Зазначено, що до компетенції відповідних посадових і службових осіб України належить учинення лише трьох видів дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, а саме: посвідчення заповітів, посвідчення довіреностей, а також засвідчення вірності підписів на документах.

Ключові слова: заповіти, прирівняні до нотаріально посвідчених; довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Постановка проблеми. Держава завжди контролювала захист прав й інтересів незахищених верств населення. Важливу роль у цьому відіграють органи нотаріату та квазінотаріату.

Проведення в Україні антитерористичної операції призвело до значного збільшення кількості військовослужбовців і виникнення переміщених осіб, яким необхідний ефективний правовий захист їхніх прав й інтересів. Указані особи потребують звернення за вчиненням прирівняних до нотаріально посвідчених дій до органів квазінотаріату, наприклад, для посвідчення заповітів, довіреностей на отримання пенсій, допомог тощо

Це зумовлює потребу в детальному науковому аналізі ефективності вчинення органами квазінотаріату дій, прирівняних до нотаріально посвідчених, зокрема в зоні проведення АТО, з метою вдосконалення чинного законодавства.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували чимало вітчизняних учених, зокрема: В. Баранкова, М. Дякович, Л. Єфіменко, М. Кальницький, В. Комаров, О. Нелін, М. Никифоров, В. Степаненко, В. Черниш, Л. Ясінська (Шевчук) та ін.

У працях указаних науковців висвітлюються переважно загальні питання нотаріальної діяльності та небагато уваги приділено аналізу законодавства, яке стосується порядку вчинення органами квазінотаріату дій, прирівняних до нотаріальних.

Питання щодо посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, певними посадовими особами є доволі актуальним.

Метою статті є аналіз норм Закону України «Про нотаріат», Цивільного кодексу України й інших нормативних актів, які регулюють порядок учинення нотаріальних дій, прирівняних до нотаріально посвідчених; розгляд накопичення історико-правових знань щодо компетенції органів, уповноважених на вчинення дій, прирівняних до нотаріально посвідчених; наведення способів удосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основних положень. Відомий український дослідник історії нотаріату О. Нелін стверджує, що початок квазінотаріату закладено Положенням про нотаріальну частину від 14.04.1866 р., згідно з яким деякі нотаріальні функції виконували поліція, карантинна і військова влада, капітани морських суден, а за кордоном – консули [1, с. 19].

Однак зауважимо, що прирівняні до нотаріально посвідчених заповіти склалися ще за часів Римської імперії, про це стверджує А. Нагорна [2, с. 43]. Це також підтверджує відомий український дослідник О. Підпригора, який констатує, що у найдавніші часи Римської історії існувало дві форми заповіту. Їх визначення дає Гай: «Спочатку були у користуванні два роди заповітів: заповіт складали перед обличчям всього народу на куріальних зборах, що скликалися з цією метою двічі на рік, або перед виступом у похід, тобто тоді, коли для війни бралися за зброю і мали намір йти у бій (Гай, 2.1.101–102). Наступним також був усний заповіт – шляхом терезів і міді, відповідно до якого заповідач у випадку загрози настання несподіваної смерті передавав у манципаційній формі другові (сторонній особі) свою родину, тобто своє майно, і просив розподілити майно відповідно до останньої волі заповідача (Гай, 2.1.101–102)» [3, с. 379].

Зазначимо, що під час Другої світової війни було запроваджено низку спрощених правил при проведенні нотаріальних дій щодо військовослужбовців. Так, Рада Народних Комісарів СРСР прийняла Постанову «Про порядок посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовцями у військовий час» від 15 вересня 1942 року за № 1536 [4], тобто вчинення дій (заповітів та довіреностей), які прирівнювалися до нотаріально посвідчених. Як слушно зауважує О. Нелін, беручи до уваги обставини воєнного часу, квазінотаріат був збережений [1, с. 19].

Постановою було передбачено, що у військовий час різні довіреності, а також заповіти осіб, які перебували в Червоній Армії та Військово-Морському Флоті, можуть бути посвідчені, крім нотаріальних органів, командування окремих військових частин (полків, ескадрилій, кораблів 1, 2, 3 рангів; з'єднань кораблів 4 рангу, окремих батальйонів, дивізій, рот, батарей; загонів та інших відповідних ним військових частин), а довіреності та заповіти військовослужбовців, що перебувають на лікуванні в госпіталях, – начальниками госпіталів.

Акцентуємо, що норми цієї постанови були збережені й у мирний час згідно з постановою РНК СРСР від 26 червня 1946 року № 1496.

18 липня 1963 року були затверджені нові Цивільний і Цивільний процесуальний кодекси УРСР, які брали до уваги реалії життя міста та села постсталінської доби [5, с. 77], в які згодом було внесено чимало змін.

Зокрема в Цивільному кодексі УРСР уперше на законодавчому рівні було встановлено порядок посвідчення довіреностей (ст. 65) та заповітів (ст. 542), які прирівнювалися до нотаріально посвідчених.

25 грудня 1974 року Верховною Радою Української РСР було прийнято Закон «Про державний нотаріат» [6], який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату та вперше у радянському нотаріальному законодавстві (ст. 16) врегулював порядок посвідчення службовими особами заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, повтуючи норми Цивільного кодексу УРСР.

У вказаному нормативному акті встановлено, що до нотаріально посвідчених документів прирівнюються:

1. Заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для престарілих та інвалідів, посвідчені головними лікарями, їх заступниками по медичній частині або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами і головними лікарями зазначених будинків для престарілих та інвалідів.

2. Заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором СРСР, посвідчені капітанами цих суден.

3. Заповіти громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших подібних їм експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій.

4. Заповіти і довіреності військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталах, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками по медичній частині, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів.

5. Заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ і військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор та інших органів, що вчиняють нотаріальні дії, також заповіти і довіреності робітників і службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ і закладів.

6. Заповіти і довіреності осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі [6].

Тобто встановлено шість груп посадових осіб, які мали право посвідчувати заповіти та довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених.

Ми погоджуємося з думкою більшості українських дослідників, що прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року Закон «Про нотаріат» [7] здійснив революцію в діяльності нотаріату, є базовим нормативно-правовим актом, що регулює питання нотаріальної діяльності в Україні та скерував український нотаріат у напрямі європейського (латинського) нотаріату.

У ст. 40 Закону України «Про нотаріат» окремо визначено компетенцію посадових осіб щодо посвідчення лише двох видів нотаріальних дій – заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених.

Наголошуємо, що перелік повноважень службових осіб щодо посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріально посвідчених, відповідно до Закону України «Про нотаріат» 1993 року, зазвичай повторює перелік дій, прирівняних до нотаріально посвідчених, що вчиняли службові особи радянської України, що був встановлений у ст. 16 Закону УРСР «Про державний нотаріат» 1974 року.

У прийнятому 2003 року Цивільному кодексі України [8], в ст. 245, приділено увагу довіреностям, посвідченим посадовими особами, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Також зауважуємо, що законодавець правовому регулюванню порядку посвідчення прирівняних до нотаріально посвідчених заповітів присвятив окрему ст. 1252 цього Кодексу.

О. Нелін стверджує, що у незалежній Україні новий Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. та Закон України «Про

нотаріат» від 02.09.1993 р. також підтвердили концепцію квазінотаріату [1, с. 20].

Із часом у законодавство, що регулює посвідчення прирівняних до нотаріально посвідчених дій, вносилися зміни в частині розширення кола осіб, які вправі вчиняти такі дії. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до статті 245 Цивільного кодексу України щодо повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування по вчиненню дій, прирівняних до нотаріальних» від 03 березня 2009 року № 1055-17 установлено, що довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами. Аналогічні зміни були внесені Законом «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо повноважень по вчиненню нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування» від 03 березня 2009 року № 1054-VI (1064-17) до частини другої ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Як свідчить практика, вказані посадові особи посвідчують зазвичай довіреності на отримання пенсій та оформлення спадщини.

Із аналізу норм ст.ст. 245 і 1252 Цивільного кодексу України та ст. 40 Закону України «Про нотаріат», а також Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 року № 940, вбачається, що вказані органи посвідчують лише заповіти та довіреності, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

На нашу думку, варто зауважити, що Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI законодавець доповнив розділ II Закону України «Про нотаріат» ст. 40-1, якою розширив повноваження органів, що посвідчують дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. Зокрема надав дозвіл начальникам установи виконання покарань засвідчувати справжність підпису на документах, зміст яких не суперечить законам й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Як свідчить практика, переважно засвідчується підпис на заявах про прийняття або відмову від спадщини. Ми не погоджуємося з думкою О. Коротюк, що в цьому разі недоцільно вживати термін «дії, прирівняні до нотаріальних» [10].

Аналізуючи норми ст.ст. 245 і 1252 Цивільного кодексу України та ст.ст. 40, 40-1 Закону України «Про нотаріат» щодо посвідчення заповітів і довіреностей, які привінюються до нотаріально посвідчених, посадовими та службовими особами, можна зробити висновок, що їх доцільно класифікувати за декількома ознаками.

Наприклад, за видами вчинюваних дій, що привінюються до нотаріально посвідчених. У цьому разі виокремлюють три групи вчинюваних дій:

- 1) посвідчення заповітів;
- 2) посвідчення довіреностей;
- 3) засвідчення справжності підпису на документах, зміст яких не суперечить законові й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини.

За видами органів квазінотаріату (видами посадових або службових осіб, які вчиняють дії, що привінюються до нотаріально посвідчених) вважаємо слід виокремити десять груп відповідних осіб.

До першої групи належать уповноважені посадові особи органів місцевого самоврядування – довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, окрім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління та розпорядження корпоративними правами й довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами. Отже, посадові особи органів місцевого самоврядування засвідчують лише окремі види довіреностей.

До другої групи належать начальники госпіталів, санаторіїв, інших військово-лікувальних закладів, їх заступники з медичної частини, старші або чергові лікарі, які посвідчують довіреності військовослужбовців або інших осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах.

До третьої групи належать командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, які посвідчують заповіти і довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, а в місцях, де немає нотаріуса чи посадової особи органу місцевого самоврядування, що вчиняють нотаріальні дії, також посвідчують заповіти і довіреності працівників, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців.

До четвертої групи належать головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, які

посвідчують заповіти осіб, що перебувають на лікуванні в таких закладах.

До п'ятої групи варто зарахувати директорів або головних лікарів будинків для осіб похилого віку та інвалідів, які посвідчують заповіти осіб, що проживають у таких будинках.

До шостої групи відносяться начальники установ виконання покарань, які посвідчують заповіти і довіреності осіб, що тримаються в таких установах, а також засвідчують справжність підпису на документах.

До сьомої групи належать капітани морських або річкових суден, що плавають під прапором України, які посвідчують заповіти осіб, що перебувають під час плавання на таких суднах.

До восьмої групи необхідно зарахувати начальників пошукових або інших експедицій, які посвідчують заповіти осіб, що перебувають у таких експедиціях.

До дев'ятої групи відносяться начальники слідчих ізоляторів, які посвідчують заповіти і довіреності осіб, узятих під варту, та засуджених, стосовно яких вирок суду не набрав законної сили, за погодженням із посадовою, службовою особою чи органом, у провадженні яких перебуває справа.

До десятої групи належать посадові особи органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, які посвідчують довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого прийнято рішення про надання такої допомоги.

Ми не поділяємо думку О. Неліна, що необхідно відмовитися від учинення нотаріальних дій не нотаріусами [1, с. 22].

Вважаємо, що це є не тільки неможливим та ще й недоцільним, оскільки нині в Україні проводиться антитерористична операція. Захисники Вітчизни мають право скласти довіреність і посвідчити свою останню волю. Водночас пропонуємо надати право засвідчення справжності підпису на документах командирам (начальникам) частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії.

Таке засвідчення підпису мало б прирівнюватися до нотаріального засвідчення справжності підпису особи на документах, зміст яких не суперечить законіві й які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини. Це дуже б допомогло у разі оформлення спадщини спадкоємцям, які

беруть участь в АТО, оскільки заява про прийняття чи відмову від спадщини подається нотаріусу особисто та не може бути подана повірним. Довіреність на ведення спадкової справи, зокрема оформлена відповідно до ст. 40 Закону України «Про нотаріат», не дає право повіреному подавати відповідні заяви про відмову від прийняття спадщини чи про прийняття спадщини від імені довірителя.

На нашу думку, органи квазінотаріату повинні продовжувати здійснювати свої повноваження щодо вчинення дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Нині органи квазінотаріату існують і в Україні, і в Білорусі, і в Молдові, і в Російській Федерації. Водночас зауважимо, що посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, у Білорусі, Молдові та Україні здійснюється переважно однаковиими органами. Зазначимо, що посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених, здійснює більша кількість посадових осіб, ніж посвідчення довіреностей. Наголосимо, що лише в Молдові капітан повітряного судна має право засвідчити заповіт, який прирівнюється до нотаріально посвідченого.

Також доцільно зауважити, що право на посвідчення довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, на відміну від українського законодавства, надано адміністраціям відповідних установ органів соціального захисту Білорусі та Молдови.

Висновки. До компетенції відповідних посадових і службових осіб України належить учинення лише трьох видів дій, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, а саме: посвідчення заповітів, посвідчення довіреностей, а також засвідчення вірності підписів на документах, зміст яких не суперечить законів і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини.

Вважаємо, що види посадових і службових осіб України, які посвідчують заповіти та довіреності, а також засвідчують справжність підпису на документах, зміст яких не суперечить законів і які не мають характеру угод та не містять відомостей, що принижують честь і гідність людини, які прирівнюються до нотаріально посвідчених, умовно можна поділити на десять груп.

Характеризуючи історичний досвід щодо компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених, вважаємо за доцільне зберегти повноваження в посвідченні заповітів та довіреностей, а також розширити повноваження щодо засвідчення справжності підпису на документах, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, таким посадовим особам:

по-перше, командирам (начальникам) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб місцевого самоврядування;

по-друге, головним лікарям, їх заступникам по медичній частині або черговим лікарям цих лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальникам госпіталів, директорам або головним лікарям будинків для престарілих та інвалідів;

по-третє, капітанам морських, річкових суден;

по-четверте, начальникам пошукових або інших експедицій;

по-п'яте, начальникам установ виконання покарань.

1. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання / О. Нелін // *Юридична України*. – 2012. – № 8. – С. 19–22.

2. Нагорна А. О. Генеза посвідчення заповітів посадовими особами в історичній ретроспективі / А. О. Нагорна // *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. – 2009. – № 4. – С. 36–43.

3. Підпригора О. А. Римське приватне право: підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів. – вид 3-є, перероб. та доп. / О. А. Підпригора. – К.: Ін Юре, 2001. – 440 с.

4. О порядке удостоверения доверенностей и завещаний военнослужащих в военное время: Постановление Совета Народных Комиссаров от 15.09.1942 № 1536 // *СП СССР*. – 1942. – № 8. – Ст. 133.

5. Кальницький М. Нариси історії нотаріату України / М. Кальницький; Укр. Нотар. Палата. – К.: Голак, 2008. – 144 с.

6. Про державний нотаріат: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1975. – № 1. – Ст. 4.

7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2010. – № 38. – Ст. 509.

10. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» / О. В. Коротюк. – Х.: Право, 2012. – 648 с.

Долинская М. С. К вопросу о компетенции должностных и служебных лиц, совершающих действия, приравненные к нотариально удостоверенным

Рассмотрены вопросы законодательного регулирования совершения должностными, служебными лицами Украины действий, приравненных к нотариально удостоверенным.

Осуществлен анализ нормативных актов, регулирующих порядок совершения отдельными должностными и служебными лицами действий, приравненных к нотариально удостоверенным. Утверждается, что к компетенции соответствующих должностных и служебных лиц Украины относится совершение только трех видов действий, которые приравниваются к нотариально удостоверенным, а именно: удостоверение завещаний, удостоверение доверенностей, а также засвидетельствование верности подписей на документах.

Ключевые слова: *завещания, приравненные к нотариально удостоверенным, доверенности, приравненные к нотариально удостоверенным.*

Dolynska M. S. On the issue of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial

The article deals with the issues of notarial activities. Legislative regulation of actions that equal to notarial which are carried out by public individuals, official persons of Ukraine is considered.

The author has traced the evolution of bodies who carry out the actions that equal to notarial.

The analysis of normative acts regulating the procedure of actions that equal to notarial which are carried out by public individuals, official persons is made.

The powers list of officials that notarize wills and warrants of attorney that equal to notarial, according to the Law of Ukraine «On Notariate» adopted in 1993, duplicates the list of actions that equal to notarial, which are carried out by officials of Soviet Ukraine. It was established in Article 16 of the Law of the Ukrainian SSR «On State Notariate» adopted in 1974.

The author proves that the competence of the public individuals, official persons of Ukraine includes only three types of actions that equal to notarial, namely: notarial wills, notarial powers of attorney, and certification of the signatures on the documents. The content of these documents is not contrary to the law and they do not have the nature of agreements and do not contain the information defaming honor and dignity of the person.

The author divides the types of public individuals, official persons who notarize the wills and powers of attorney, and verify the authenticity of the signature on the documents, the content of which is not contrary to the law and they do not have the nature of agreements and do not contain the information defaming honor and dignity of the person and that equal to notarial, into ten groups.

Characterizing the historical experience of the competence of public individuals, official persons who carry out the actions that equal to notarial, there is a need to preserve the powers of mentioned persons to notarize wills and powers of attorney, as well as to expand their authority to verify the authenticity of the signature on the documents that equal to notarial.

Key words: *wills that equal to notarial, powers of attorney that equal to notarial.*

Стаття надійшла 18 серпня 2017 р.